

Рецензия

от: проф. д-р Лиляна Деянова

(професор от СУ „Св. Климент Охридски“, след октомври 2016 – хоноруван преподавател)

на: дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен „доктор“; в област на висшето образование: 3. Социални, стопански и правни науки; професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата;

Докторска програма: Социология

Автор: Димитър Ангелов Панчев

Тема: Проблемът за дистинктивните идентичности при ромите: жизненни стратегии и дискурсивни практики

Научен ръководител: доц. д-р Стойка Пенкова, Катедра Социология и науки за човека, ПУ „Паисий Хилендарски“

1. Общо описание на представените материали

На научното жури за защитата на дисертационния труд на Димитър Ангелов Панчев, назначено, със заповед на Ректора на ПУ № Р335788 / 13.11. 2018 г., бяха предоставени *всички* материали по защитата, изискуеми според ЗРАС и Правилника за развитие на академичния състав на ПУ, чл. 36(1), вкл. справката за спазването на специфичните изисквания на съответния Философско исторически факултет. Както и пълен комплект от приложените от докторанта **публикации по темата на дисертацията – шест на брой**, от които една е колективна монография.

Текстът на дисертационния труд „Проблемът за дистинктивните идентичности при ромите: жизненни стратегии и дискурсивни практики“ е с обем 261 (не по БДС стандарта) страници, които са структуриран в три глави, увод, заключение, библиография. **Библиографията** съдържа 318 заглавия (от тях 128 заглавия на български език, 151 на английски език, 1 на френски, наред с 37 онлайн източника). Текстът в изложението е снабден и 2 фигури, 1 карта и 21 снимки.

Авторефератът представя на 31 страници съдържанието на дисертацията по глави, описва основните цели, задачи, ограничения, различните предмети на изследване, както и централния обект на дълбочинното оригинално авторско изследване - Столипиново, „ромският квартал“ на Пловдив. Самостоятелна част в автореферата е **самопреценката за приносните моменти** на докторския труд (стр. 28-29). Тук е приложен и списък на

публикациите по темата на дисертацията (една от тях е приета за печат, с подпечатано надлежно удостоверение).

2. Кратки данни за биографични данни за докторанта

Димитър Панчев се дипломира като магистър по криминология в престижния *University of Kent*, Великобритания, както като бакалавър по Криминалистика и криминология в *University of East London* (където се е обучавал съответно през 2012-2014 и 2009-2014).

След спечелен конкурс той е приет за редовна докторантура по социология (от март 2013 до март 2018) в Катедра „Социология и науки за човека”, ПУ „Паисий Хилендарски”. Там провежда и семинарни упражнения по значими учебни дисциплини (включително семинари на чужди езици със студенти по международни програми); като участва в спечелили трудни конкурси изследователски проекти на катедрата и факултета. От тях от особено значение за дисертационните му изследвания е ръководеният от неговия научен ръководител доц. д-р Стойка Пенкова изследователски проект „Езикът на омразата – хейтърският дискурс като фундамент на отношението към Другия”, публикуван и като колективна монография, представяща резултати и от проекта, в който Д. Панчев също участва - „*Нямам никой към когото да се обърна – социоаналитични измерения на уязвимостта*”.

Научно-изследователската активност на докторанта е наистина впечатляваща – той е участвал с доклади в повече от около 16 научни конференции и кръгли маси, немалка част от тях международни. За изследванията по дисертацията са особено важни и множеството приложно-научни изследвания, вкл. изследвания от международни университетски и неуниверситетски организации, в каквито е участвал още от първите години на престоя си в Лондон и Кент, публикува, награждаван е и пр.

3. Актуалност на тематиката и целесъобразност на поставените цели и задачи

Едва ли, особено в тези дни на ускоряващо се социално-етническо напрежение и видима криза на политическото, но и на медийно-експертното говорене (изобилстващо с устойчивостите на това, което в значимата и за докторантската методология класическа теория за анализ на разговори на Харви Сакс се нарича „категориални обяснения, имунизирани срещу индукция”), има нужда от обосноваване на актуалността на темата и необходимостта от „деконструиране” на т.н. език на омразата

и разбиране на причините за неговия възход, на фона на все нови и нови програми за интеграция, приобщаване и пр.

И затова няма как да не е целесъобразна една такава цел, формулирана като „основна” – „критически анализ на представата за „ромската дистинктивна идентичност”, на „дискурсивното” и „биополитическо формиране” на тази представа. И още: „очертаване на сблъсъка между придадените и наложените идентичности... и възможности да се конструират дистинктивни идентичности в едно ограничено социално пространство, предпредикатно мислено като хомогенно...” – Столипиново, но „реконструирано като хетерогенно”, с ускорено преобразуващи се различия. *(Автореферат с 8)*

За да се постигне тази цел Димитър Панчев избира и други свои обекти и предмети на изследване, с усет за по-съществените изследователски задачи, с ясно формулиране на ограниченията на изследването. (1.7, *Дисертация*)

4. Познаване на проблема

Много преди да стане докторант в България, Димитър Панчев участва в изследвания, свързани с темата на неговата дисертация и има публикации върху ромското изключване (като напр. „Многоликата природа на ромското социално изключване в България”), върху престъпността и страха от престъпността на маргинализираните групи и в гетоизираните територии, върху социалните девиации и „моралната паника в късната модерност”. Като докторант се включва в дебати по темата, в емпирични изследвания, научни и приложни, резултати от които са използвани в дисертационния труд. Специализира в Украйна, Гърция, участва в лятно училище за правата и защитата на малцинствата в Европа (организирано от Европейският център по проблемите на малцинствата), в лятно училище за религия и публичност в гр. Пловдив, и т.н, т.н. Струва ми се, че терените, които е прекошил и проблемите, които се е опитвал да формулира в дисертацията – социални и теоретически – са достатъчно основание да сме сигурни, че познава добре това, което изследва. При това от гледната точка на няколко дисциплини – социалология, социална антропология, право и криминология, философия, икономика, изследвания на културата и религията, и др.

Но това, което е не по-малко важно е, че дисертантът демонстрира добро познаване на значими научни дебати, теоретически парадигми и теории, методология на теренни изследвания, някои от тях станали класически. Овладал е натрупаното българско изследователско-научно наследство, което личи и по цитираните имена, източници,

аргументи, по използваните документи, данни, вкл статистически.

5. Методика на изследването

Тя е експлицирана на различни места в дисертационния труд: на равнището на *отправния теоретико-методологически подход* (рефлексивната социология на Пиер Бурдийо („т.нар. въплътена рефлексивна социология”, за статута на която ще стане дума по-нататък, редом до схващанията на Мишел Фуко за биополитическата рационалност на модерната власт, за биовластта); както и на равнището на *специфичните качествени методи*, използвани в няколкото проведени лично или в колектив емпирични „терени” (*анализ на документи; биографични разкази; „участваща етнография”*, тоест етнографско наблюдение, близко до това, което Лоик Вакан в своите изследвания на чикагското гето нарича „вдействаща, енактивна, етнография”; *анализ на конструирани от изследвателя за анализ на социалистическите кинопегледи „серийни данни”* (в смисъла на „количествената история”, правена от френската школа „Анали”); проучване на предизборни медийни послания чрез *оригинално конструиран метод за дълбочинно „анализиране на дискурсивни фрагменти*, събрани по време на мониторинга на български около предизборната кампания 2015. Впрочем това е един от методите, конструиран тръгвайки от идеята за „неконвенционална методология в рамките на въплътена рефлексивна социология”. В параграф 1.8 на първа глава се обяснява (след критика на традиционните етнографски подходи) как самата „етнография изчезва като метод... тя се превръща в начин на живот”, във въвлеченост в света.

6. Характеристика и оценка на дисертационния труд и на неговите приноси

След като представя в **увода** целите и задачите на изследването си, Димитър Панчев осъществява критическия анализ на различните представи за „ромската дистинктивна идентичност” и на резултатите от мащабното си, много интересно, трудно и трудоемко изследване на „ромския квартал”, това „най-голямо гето на Балканите” (с.62), Столипиново. Текстът е структуриран в три глави и множество параграфи (би било добре някои да се уедрят, както и да се редактира формулирането на „основната теза”: „...основната теза на настоящето изследване е, че възможността подобни идентичности да бъдат конструирани в квартал като „Столипиново“ е сравнително нов и до този момент неизследван социален феномен, защото рязко се различава от начините, и стратегиите, посредством които бива конструирана ромската идентичност през

оптиката на социалистическата власт, например. Корените на тази нова възможност за изграждане на идентичност трябва да бъдат търсени в един широк спектър от обществени и икономически трансформации, които се случват не само в ромските общности в България, но и в страната като цяло, и изискват ангажиране с теорията за консуматорските общества”.

Един от приносите на авторския анализ, е че проследява критично тези сложни причинни зависимости и техните ефекти върху индивидуалните биографии, върху „биографичното илузио” (понятие близко до Фройдовото „инвестиране” и имащо за функция да замества разбираня в духа на теориите за рационалното действие, които Бурдийо критикува , „интерес”).

В първа глава - „Теоретичен модел и методология на изследването” централен е параграф 1.5, в който се дефинира „дистинктивната идентичност” и се разбира защо според автора „дистинктивни са тези, които не са лишени и изключени, а са изключения, тоест сами са направили себе си и това ги прави изключителни”... В тази глава се въвеждат основни понятия от теорията на Бурдийо за логиката на практиката и специфичното ѝ доразвиване в средите на учени от СНЧ чрез, да речем, чрез „перформативната логика на актовете на именуване”. Това се оказва съществена идея за докторантския труд, тъй като в него трябва да се изследва как актовете на негативно именуване на ромските гета създават реалност, как утвърждават отново и отново практическите схеми, посредством които се възприема и третира Другостта. (И тук не става дума просто за „стереотипите”, за теорията на стереотипите и други подобни, или за фината феноменологическа Шютцова интерпретация на „типидациите”). А конструирането на идентичност е винаги – както казва Стойка Пенкова (в диалог с Фуко) в някакво „дискурсивно поле” („поле” в Бурдийовия смисъл на думата, като съотношение на сили). Това обяснява различните типове разминавания между дискурсивните хабитуси на „агента” и логиките на полето. Затова докторантът се занимава и с проблема за символната власт и за символното насилие, проследява по-нататък в самото си конкретно изследване (с едно школувано практическо сетиво, тоест с рефлексивност-рефлекс), различни хетерогенности на дискурсите и „стратегии за дистинкция” (дистинктивни стратегии, които са практически усет за социалната игра, усет за хода на действието). В заключителните страници на първа глава Д. Панчев поставя и проблема за мисленето и емпиричното изследване на „дистинктивната идентичност” през потреблението в късномодерните общества.

Във втората глава - „Биополитическото и дискурсивното производство на представата за ромското различие” се въвеждат и аргументи за това как и защо негативната идентичност на ромите „може да бъде мислена като форма на биополитика, която създава форми на социално неравенство и е форма на държавен расизъм”, как се натурализира различието, как „различието на ромите” става „Ромското различие” (Тук и другаде се подемат анализи на Майя Грекова за социалното конструиране на „малцинство” и се резюмират важни изследвания на множество автори.

Оригинални и ценни са страниците, в които се анализира „биополитическото конструиране” на ромите през периода на социализма. Съществени за разбирането на гетата в съвременните общества на „напреднала маргиналност” и „неолиберална управляемост” са диалозите с известните трудове („Да накажеш бедните”, „Затворите на нищетата”, напр.) на Лоик Вакан. Не мога да не отбележа и анализа на функционирането на „културните скриптове” („войната на световите”, напр.)

В трета глава, „Проблемът за дистинктивните идентичности при „ромите” в квартал „Столипиново”, се съдържат плътни описания, богати данни от самото етнографското изследване, взаимодействията и логиките на различните позиции и диспозиции в социалното пространство, социалната „дистинктивност” на позициите, които могат да бъдат заемани в това „анти-гето”. И на „обективно невъзможните”. Основна теза на докторанта – позициите „не са фиксирани, а флуидни, хибридни, променящи се във времето...” И това се вижда от анализа на „капиталите”, казано пак по Бурдийо, когото авторът и тук плътно следва, от проследяването на взаимодействието с основни институции и функционирането на различни нива на типичните стигми, митове.

Приносна е цялата тази трета глава с фините й плътни описателства на дистинкциите, социалните мрежи и видими и невидими дарообмени в Столипиново. Поемането на рисковете в ситуации на пълно оттегляне на държавата; възможността да се овладяват придобитите, наследените диспозиции. Заслугата на докторанта е, че проследява чрез различни типове разкази и „фигури” на функционирането на „двойната белязаност”. Това му дава възможност да види по нов начин проблема за „успелите” и „неуспелите” роми и са критикува дори самия „елитистки” подход към изследванията на „успелите роми”. Като, разбира се, описва и по-общите процеси на обезценяване на техните икономически, културни, социални капитали в епохата на несигурността и новите мобилности. И свързва това с тезата си за мисленето на негативната идентичност на ромите като създаваща форми на галопиращо неравенство и „държавен расизъм” (в смисъла на Мишел Фуко)

8. Преценка на публикациите по дисертационния труд и на личното участие на докторанта

Докторантът е приложил шест от публикациите си, свързани с проблематиката на дисертационните му изследвания, вкл. с по-общите им теоретико-методологически въпроси (като проблемът за „убийството на метода“). Те са в голямата си част оригинални части от докторантския текст, тоест негово лично дело. В монографията „Езикът на омразата. Хейтърският дискурс и отношението към другия“, резултат на колективно изследване, авторствата (на части от предговора и на описанието на използваните изследователски скали, методи, фрагменти) са допълнително указвани.

Самооценката на автора на дисертационния труд за приносите му е коректна (макар и да се нуждае от редактиране заради несръчни формулировки, каквито има и на още места в докторантския текст; а в случая не е ясно какво означава в принос номер 4 това „изграждане на генеалогичен модел...” - *Автореферат*).

9 Авторефератът е направен според изискванията – той съдържа ясно описание на целите и залозите на изследването, подхода, използвания инструментариум, структурата на съответните части, вкл. заключението.

10. Критични бележки

Странно е, че в дисертация с такава тематика и богати анализи на културните практики и „стилове на живот” почти – не напълно - отсъстват тезите от „Дистинкцията” и изследванията по тази тема на Бурдийо от 70те години на миналия век. Това изглежда още повече когато една от идеите на Димитър Панчев е да изследва (което и прави) потребителските практики на различни значими групи в Столипиново, на начините, по които хабитусите генерират различни практики, обективно синтезирани във видимо различни стилове на живот. Аргументът на автора, че обективните позиции (в „прочутата диаграма” с изобразяването на множествените съответствия) и корелациите между високата култура и културата на френските социални вече не са същите. А и аргументът, че тук не се изследват „естетически практики” (тясно разбрани) не е коректен, защото в „Дистинкцията” се изследват и потребителите на културни (материални и символни) блага, дрехи, сватби, коли, напитки и пр., тоест неща, които интересуват и Д. Панчев, както го интересуват и

„дефектните консуматори“ („колатерните щети на консуматорската епоха“, за които говори цитирания в дисертацията Бауман). Както се пита за „изключените от порядъка на дискурса“ – съществена категория за анализа на докторанта.

Не е вярно твърдението, което Д. Панчев цитира на с. 91, че Бурдийо – доколкото наистина не приема понятието на Алтюсер за идеологическа интерпелация – се отказва изобщо от понтието „идеология“.

Бих дискутирала с докторанта и начина, по който той се отнася към понятието „класа под черта“, защото има известна неяснота, ако не и противоречие, в коментарите му по тази тема.

11. Лични впечатления и препоръки за бъдещо използване на дисертационните резултати.

Познавам и следя работата по темата на този отворен към света и науката млад учен, пълен с идеи, които реализира, с обещания, които изпълнява. За да стане дисертационният текст книга, каквато съм сигурна, че заслужава, ще му е необходима не просто повърхностна редакторска работа.

Заклучение:

Като имам пред вид очертаните по-горе приноси на дисертационния труд, както и изследователските и морални качества на неговия автор, предлагам на членовете на научното жури да се гласува решение за присъждане на Димитър Ангелов Панчев на образователната и научна степен „доктор“, в област на висшето образование: 3. Социални, стопански и правни науки; професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата.

15.01.2019

Рецензент: проф. д-р Лиляна Деянова